

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 2

Azerbaycan ve Türk Atasözlerinin “Dildönmez” veya “Dilterpenmez” Davranış Formülleri

*“Dildönmez” or “Dilterpenmez” Formuls of Azerbaijani And Turkish Proverbs**Xankişi Mammadov**

Özet

Bu eserde ilk defa hiçbir kaynakta bulunmayan Azerbaycan ve Türk “dil dönmez” veya “dilterpenmez” atasözlerinden bahsedilmiştir. Kaydolunur ki, “dil dönmez atasözleri” terimi “dudak degmez atasözleri”, “koşayarpak atasözleri” ve “evvel-axir atasözleri” kibi ilk olarak bu setirlerin müellifi tarafından kullanılmıştır. “Dildönmez”, dilin dönmesine neden olan “l” ve “r” ünsüzlerini kullanmayan kelimelerden oluşan şürlere verilen isimdir. Dildönmez nesir da yazılabilir. Her iki dilde kelimelerin büyük çoğunluğu “l” ve “r” ünsüzlerine sahip olduğundan, şüir biçimi oluşturmak çok zordur. Elçin ve V. Guliyev Azerbaycan aşık şüirinde Aşık Alasgar’ın eserlerinde tek bir deyim “dil dönmez” olduğunu yazarlar. Aslında, öyle dildönmez kusurludur, yeni dildönendir. Böylece Azerbaycan edebiyatında “dildönen” şüir yok. “Dildönmez” şeklindeki şüirler sadece bu mısraların müellifinin eserlerinde bulunur. Ancak hep Azerbaycan hep de Türk atasözlerinde olduğu gibi folklorun diğer örneklerinde de pek çok “dil dönmez” örneği vardır. Elbette bu, eski Türk-Oğuz boylarının düşünce alanının, ideolojik ve estetik küreselliğinin zenginliğine tanıklık etmekte ve babalarımızın ne kadar manevi ve sanatsal açıdan zengin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Azerbaycan Atasözleri ve Sorunları, Türk Atasözleri ve Sorunları, Aşık Alasgar, “dildönmez”

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Doç.Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, kankishimamedov_53@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7064-726X.

Atf/Citation: Mammadov X. (2022). Azerbaycan ve Türk Atasözlerinin “Dildönmez” veya “Dilterpenmez” Davranış Formülleri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2022 (2), 96-119.

Geliş/Received: 06.04.2022**Kabul/Accepted:** 21.05.2022

Abstract

In the article, it is spoken for the first time about Azerbaijani and Turkish proverbs that are not found in any other source. It is noted that the term “dildonmez” proverbs is used for the first time, as “dodagdeymez” (in the speech process lips do not touch each other), “evvel-akhir proverbs” (in the formation of these proverbs the initial and final sounds should be the same). “Dildonmez” is the name given to poems composed of words in which the consonants “l” and “r” are not used, causing the tongue to rotate in the oral activity. You can also write “dildonmez” prose. Since the vast majority of words belonging to both languages contain the consonants “l” and “r”, it is very difficult to create varieties of dildonmez in poetry. Elchin and V. Guliyev write that in the Azerbaijani ashug poetry there is only one sample of dildonmez in the works of Ashug Alasgar. In fact, this dildonmez is invalid. Thus, there is no “dildonmez” in Azerbaijani literature. It is also noted that the poem “dildonmez” occurs only in the works of the author of these lines. In fact, this dildonmez is invalid. However, there are many “dildonmez” examples in both Azerbaijani and Turkish folklore, as well as in other examples of folklore. Of course, this also testifies to the richness of the field of thought, ideological and aesthetic globalism of the ancient Turkic-Oghuz tribes and lead us how spiritually and artistically rich our ancestors were.

Keywords: Folklore, Azerbaijani proverbs and parables, Turkish proverbs, Ashug Alasgar, “dildonmez”.

Giriş

Aşık edebiyatının en az rastlanan ve en zor biçimlerinden biri, şiirin “dildönmez” biçimidir. Elchin ve Vilayet Guyliyev, bu tür şiirlerde dilin icra sürecinde sabit kalması gerektiğini, yani burada dilin durumunu değiştiren ünsüzlü kelimelerin kullanılmaması gerektiğini belirtmektedir (Elchin, 1993: 38). Meherrem Kasımlı ve Mahmud Allahmanlı'nın “Aşık şiirinin poetik biçimleri ve çeşitleri” adlı kitabında okuyoruz: “dildönmez”, dilin ağız boşluğunda dönmesine neden olan “l” ve “r” ünsüzlerini kullanmayan kelimelerden oluşan geraylı, koşma ve tecnislere verilen attır. Başka bir deyişle, bu tür şiirlerde dil, icra sürecinde sabit kalmalı ve konumunu değiştirmemelidir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki metinde herhangi bir harfin ya da birkaç harfin aynı anda kullanılmamasının reddine eski kaynaklarda da rastlanmaktadır. Bu etkinlik İngilizce “lipogram”, Almanca “leipogramm”, Fransızca “lipogramme”, İspanyolca ve Portekizce “lipograma”, Rusça “lipogramma” olarak adlandırılmaktadır. Terim bilim tarafından Yunanca “λειπω”- “reddediyorum” ve “ῥοῶν” - “harf” sözcüklerinden türetilen “λειποῤῥοῶματος” terimi olarak bilinir. Ayrıca eski Yunancada buna “lipogram” denir. Bizim çağımızdan önce VI yüzyılda Yunan lirik şair Lasus of Hermione, “σ” harfi olmadan iki “şiir” yazmıştır. Tarihte “α “ ve “β “ harfleri olmayan şiirlere de rastlıyoruz. Nestor of Laranda, Homeros’un İlyada’sı için bir şarkıyı yeniden yazarken bu numarayı kullandı. En ünlü lipogramlar, Fransız yazar Georges Perec’in eserlerinde de bulunur. 300 sayfalık romanı La Disparition’da (Rusça çeviride “o” harfi yer almamaktadır) Fransızca’da en yaygın sesli harflerden biri olan “e” harfini kullanmamıştır. Macarca ve Fransızca’da “La Disparition”, Rusça’da “İsçezenie” ve İngilizce’de “A Void” olarak adlandırılan kitap, İngilizce, İtalyanca, Almanca, İspanyolca, Türkçe, İsveççe, Felemenkçe, Romence, Japonca dahil olmak üzere çeşitli dillere ve hatta Katalanca tercüme edilmiştir. Türk/Tatar kökenli G.Derzhavin, 1791-1802 yılları arasında “r” harfini kullanmadan on iki şiir yazmıştır. “Anacreon Mecliste “ - 1791, “Rüyada Bülbül” - 1797 ve diğerleri. Fütüristlerin başkanı, Ukrayna kökenli Rus-Amerikalı şair D.Burlyuk da “r” ve “s” harfleri olmadan şiirler yazdı. Amerikalı yazar Edgar Allan Poe, 1845 tarihli “The Raven” adlı şiirinde “s” harfini kullanmamıştır. Bu tür örnekleri oluşturmak zor olsa da bu yöntem zaman-zaman kullanılmış ve edebiyat dünyasına “lipogram” adı verilen bir türde tanınmıştır. Bu alandaki rekorun Amerikalı yazar Ernest Vincent Wright’a ait olması da ilginç. Onun 1939’da yayınlanan 50.000’den fazla kelime olan ünlü “Gadsby” romanında “e” harfi kullanılmamaktadır. Azerbaycan ve Türk edebiyatında, metinde herhangi bir harfi veya birkaç harfi kullanmayı reddeden şiirler arasında “dudak degmez” ve “dildönmez” vardır. “Dudak degmez” hakkında bir şey yazmamıza gerek yoktu. Çünkü bu konudaki yazımız yayınlandı (Memmedov, 2022: 145-162). Bu nedenle, bu yazıda sadece “dildönmez” hakkında konuşacağız.

Unutulmamalıdır ki, “z”, “x”, “q” harflerini kullanmadan İngilizce herhangi bir eser yazmak zor değildir, ancak bu dilde “a” harfinden vazgeçerek bir şeyler yazmak zordur. Hem Azerice hem de Türkçede “l” ve “r” ünsüzleri olmadan küçük bir eser bile yazmak zordur, ancak mümkündür. Mesele şu ki Azerbaycan Türkçesine ait kelimelerin büyük çoğunluğunda “l” ve “r” ünsüzleri bulunmaktadır. Anlaşılan bu zorluktan dolayı edebiyatımızda “dildönmez” şiirlere rastlamıyoruz. Bütün edebiyat eleştirmenleri- Elçin, Vilayet Guliyev, Meherrem Kasımlı, Mahmud Allahmanlı ve diğerleri yazarken Azerbaycan aşık şiirinde sadece Aşık Alasgar’ın eserlerinde bir “dildönmez” vardır, ikincisi yok. Aslında, bu dildönmez kusurludur. Şu şiire dikkat edelim:

Axı, biya, biya, bigu,
Bigu, bikof, dağa, bax, bax.
Heyyü, hekkü hakim sensen,
Heyye bax, bu bağa bax, bax.

Gözüm sağı, **seher** çağı
Geyek ağı, gezek bağı.
Hamı sevib bu sayağı,
Kaymağa, hem yağa bax, bax.

Aziz aye, müammaye,
Salsan saye bu mevaye.
Sebeb sensen bu sevdaye,
Böyük ağa, sağa bax, bax! (Elçin, 1993: 39).

Görüldüğü gibi birinci fıkrada “l” ve “r” ünsüzleri kullanılmamasına rağmen, ikinci ve üçüncü fıkralarda bu şart ihlal edilmiştir. İkinci fıkranın ilk satırında “seher” kelimesinde, üçüncü fıkranın ikinci satırında “salsan” kelimesinde “l” ve “r” ünsüzleri kullanılarak kurallar ihlal edilmiştir. Aşık Alasgar’ın 2004 yılında yayınlanan eserlerinde geçen şiirin ikinci mısrasında “seher” kelimesi “şafak” kelimesi ile değiştirilmiş ve kusur giderilmiştir. Ancak üçüncü ayette “salsan” kelimesinin yerini “gerek” kelimesi almış ve böylece söz konusu eksiklik giderilmemiştir. Bu lehçenin üçüncü noktasını düşünün:

Aziz aye, müammaye,
Gerek saye bu mevaye.
Sebeb sensen bu kovğaye,
Böyük ağa, sağa bax, bax (Aşık Alesker, 2004: 162).

Bu nedenle, yukarıdakilerden şu sonuca varılamaz: Aşık Alasgar'ın eserlerinde bir “dildönmez” olduğu söylene de (bu da kusurlu) aslında Azerbaycan edebiyatında “dildönmez” şiirler olmadığı sonucuna geliyoruz. Her durumda, bu doğrudur. M.Gasimli ve M. Allahmanlı, bazı aşık ortamlarında bu fonopoetik işlemin “dilterpenmez” olarak da adlandırıldığını belirtmektedirler (Kasımlı, 2018: 90). Bu tür şiirlerin sadece bu setirlerin yazarının eserlerinde bulunduğunu belirtmek gerekir (X.M). Bir örneğe dikket edelim:

Yaxşını yamana yazdın,
Nece deyim, ahsen dünya.
Kanmazı kanana yazdın,
Nece deyim, ahsen dünya.

Şaxta keçdi yazım, yayım,
Daşa deydi oxum, yayım.
Vaxtsiz köçdü emim, dayım,
Nece deyim, ahsen dünya.

Sinemi kat-kat oydun sen,
Oymakdan hiç doymadın sen.
Xankişini mat koydun sen,
Nece deyim, ahsen dünya (Memmedov, 2022: 186).
Kanaatimizce daha fazla yoruma gerek yoktur.

1. Sorun

Ama “dildönmez” folklorun diğer örneklerine de uygulanabilir mi? Örneğin, atasözleri vb. Bu eserde ilk defa hiçbir kaynakta bulunmayan Azerbaycan ve Türk “dildönmez” veya “diltarpenmez” atasözlerinden bahsedilmiştir. Araştırmamız Azerbaycan, aynı zamanda Türk atasözlerinde ve diğer folklor örneklerinde yeterince “dildönmez” olduğunu göstermektedir. Elbette bu, eski Türk-Oğuz boylarının düşünce, ideolojik ve estetik küreselcilik alanındaki zenginliğine tanıklık eder ve bize babalarımızın manevi olarak sanatsal zevk açısından ne kadar zengin olduğunu sorar. Onları incelemek çok önemlidir. Bizce bu hem folklor tarihinin bir incelemesi hep de dilimizin ve dilimizin güzelliğinin yanı sıra yaratılan manevi hazinenin korunması açısından da ilgi çekicidir. Bu, sorunun aciliyetini gösterir. Eserde ilk kez hiçbir kaynakta bulunmayan “dildönmez” Azerbaycan ve Türk atasözleri ele alınmaktadır. Şunu da belirtmek

gerekir ki, “dudak degmez atasözleri”, “evvel-axir atasözleri” gibi “dildönmez atasözleri” tabiri ilk kez tarafımızdan kullanılmıştır (Memmedov, 2022: 145-162).

2. Azerbaycan “dildönmez” Atasözleri

Çalışmaya beş binden fazla Azerbaycan (5) ve Türk atasözleri (6) dahil edilmiş ve bunlardan üç yüz on beşinin “dildönmez” olduğu tespit edilmiştir. “K” harfiyle başlayan en çarpıcı atasözleri (altmış) daha dikkat çekicidir. Elbette bu sayının daha yüksek olması muhtemeldir. Bazı “dildönmez” atasözlerinden örnekler:

- Kada gadiye, ben gadiye;
Kada tükendi, tövbe tükenmedi;
Kadının gücü göz yaşındadı;
Kan dedi kamaşmadı, kayın dedi kamaşdı;
Kan sübutsuz kaynamaz;
Kanan düşmen kanmaz dostdan yaxşıdı;
Kanın diyesi var, namusun diyesi yoxdu;
Kasıb et tapanda od tapmaz, od tapanda et;
Kasıbın günü – itin günü;
Kasıbın eli heç neye çatmaz;
Kasıbın saxası şeytandandı;
Katık yememişik, katık kabı görmüşük;
Kav düşmese, ses çıxmaz;
Kaza atdım, koza deydi;
Kazanan kim, yeyen kim?!
Kazanmayınca kazan kaynamaz;
Kazı taxtına, köpek vaxtına;
Kanaet xezinedi;
Keçen güne gün çatmaz;
Keçen zaman kayıtmaz;
Keçi handa, kaya handa;
Keçi kasıbın inegidi;
Keçi senin, biz benim;
Keşiş hemişe kete yemez;
Keyf senin, kend kovxanın;
Kışda bağ etegi, yayda dağ etegi;

Kışın günü adamı isitmez;
Kız evi - şah evi;
Kız kundakda, cehizi sandıkda;
Kız özge emanetidi;
Kız yükü, duz yükü;
Kızını döydü, özünü öydü;
Kızını koy beşiye, cehizini koy eşiye;
Kızsız - ana, duzsuz ana;
Kızsız ev, duzsuz ev;
Kiçikden xeta, böyükden eta;
Kime emek, kime yemek;
Kimine kat-kat, kimine ac yat;
Kimse kimsenin nesibin yemez;
Kişinin üzüne baxma, sözüne bax;
Kocadan demek, cavandan kömek;
Kohumun acısı – kovunun acısı;
Kohumun kimdi? Yaxın koşun;
Konak umduğun yemez;
Konağım konağ, koşum da konak;
Konağın üzüne baxma, izine bax;
Konak ev yiyesinin kuzusudu;
Konak konağı sevmez, ev yiyesi ikisini de sevmez;
Koşun tox, sen de tox;
Koşunun başı şişdi, kayğısı bize düşdü;
Korxak karnın doyurmaz;
Kovxa benem, nobat sendedi;
Koyun kuzusunun ayağını basmaz;
Koz kabığından çıxdı, kabığını begenmedi;
Köhne getdi, sen tezedən danış;
Köhne hamam, köhnə tas;
Köhne kapı, köhne daban;
Köhnesiz teze yoxdu;
Köpek ünü göge çıkmaz;
Kuzu katmıyan kuzuçudan küsmez.

2.1. “A” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

- Ac ayı oynamaz;
Ac beyden tox it yaxşısı;
Ac katık istemez, yuxu yasdık;
Adamı başdan, ağacı yaşdan;
Adamın adı çıxınca, canı çıksa yaxşısı;
Adımı güvec koy, ocak üste koyma;
Adımı sene koyum, seni yana-yana koyum;
Ağacın yemişini ye, kabığını soyma;
Ağız yemeyine, üz utanmaz;
Ağzım ne yeyib ki, üzüm ne utana;
Axdı kan, çıxdı can;
Axşamın işini sabaha koyma;
Ac adamın gözüne yuxu getmez;
Asanı koyub çetine düşme;
Aşığın sazı boynunda, sözü boğazında;
Aşna-aşna, çıxdı ocak başına;
At etnen, igid donnan;
At binen atasını tanımaz;
Ata-ata – atıcı, bine-bine – binici;
Ata baxma, dona baxma, içindeki cana bax;
Ata kabakdan yanaş, ite arkadan;
Ata kamçı, eşşege – biz;
Ata bindi, atasını tanımadı, atdan düşdü, atı tanımadı;
Atamı, anamı atmışam, tekce seni tutmuşam;
Atanın duası, ananın ahı;
Atasız uşak – damsız ev;
Atdan düşsen de addan düşme;
Ayağa düşmeyen başa çıxmaz;
Ayı adamı öz yuvasında boğmaz;
Az danış, yaxşı danış;
Az ye ki, çox yeyesen;
Az-az ye, hemişe ye.

2.2. “D” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Dad dadıycan, duz da dadıycan;
Dadanan dayanmaz, yığıldıkca da doymaz;
Daş kuyuya düşen kimi düşdü;
Daz daznan yatdı, daz da naz atdı;
Dazın daza baxdığı, dazın da naz atdığı;
Demesen, eşitmezsen;
Demege utanmayan yemege de utanmaz;
Deve böyükse, yükü de böyükdü;
Deyme bana, deymeyim sana;
Dinc ayağa hiç ne deymez;
Dininden dönen imanından dönmez;
Don tapmak asandı, dost tapmak çetin;
Dokkuzunda ne ise doxsanında da odu;
Dost dostun aynasıdı;
Dosta dost, düşmene düşmen kibi bax;
Dostsuz insan – kanadsız kuş;
Dostu yatanda, düşmeni satanda sına;
Dostunu bene de, deyim sen kimsen;
Dostunun dostu senin de dostundu;
Dovşan dağda, suyu ocakda;
Düneni deme, bu günü de;
Dünya boynu yoğunundu;
Dünya - kazan, biz - çömçə;
Düşmeni ocak başında tanı.

2.3. “B” ve “S” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Babadan hikmet – neveden xidmet;
Bağa kınınnan çıxdı, kınını begenmedi;
Baxdın yatdı, sen de yat;
Baxma deyene, bax dediyine;
Baş bostanda bitmez;
Başaçığın kaçacağı papakçı dükanıdı;
Başı baş eden - ayak, ayağı ayak eden - dayak;

Baş başına, başmağı ayağına;
Beş de beş, beş buçuk da beş;
Beg dediyin ne, begenmediyin ne?
Beg dediyin hansı, begenmediyin hansı;
Bege inanma, suya dayanma;
Bezenmisen bu gündesen, bezenmesen ne gündesen?!
Bıçak öz kının kesmez;
Boğaz boydan aşağıdı;
Boş kazan kaynamaz;
Boyuna baxma, bacarığına bax;
Böyük başını küçük işe katma;
Bu gün bene ise, sabah da senedi; Bugün nakit, yarın nishe;
Bu meçide bu namaz da çoxdu;
Buğday etmegine ne katık?!
Buz üste çıkmış danaya dönüb;

2.4. “S” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Sağ baş yasduk istemez;
Samana katsan at yemez, kepeye katsan it;
Sevgi sönmez ateşdi;
Sen get özüne dost kazan, düşmen ocak başında;
Senet kanaddı;
Senetsiz kişi, kanadsız kuş;
Senin üzün, devenin dizi;
Seninki sende, benimki bende;
Silah sahibine de düşmenddi;
Siyavuş kanıdı, batmaz;
Soğan eyib açandı;
Söz adama, çubux heyvana;
Söz böyüyün, su kiçiyin;
Söz danış, söz eşit;
Söz deyen azdı, söz çeyneyen çox;
Söz sahibinin dustağıdı, sahibi sözün dustağı;
Söz sözün söykeyidi;

Söz üçün usta, iş üçün xeste;
Söze usta, işe xeste;
Sözü mekâmında de;
Sözün düzünü de, atı min çap;
Suyu - susuza, ekmeği aca;
Sümüyünü it sümüğüne katma.

2.5. “İ” ve “Y” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

İçdim üzüm suyunu, tökdüm üzüm suyunu;
İgid basdığıni kesmez;
İgid dayısına baxmaz;
İki adam danışanda üçüncü adam danışmaz;
İnegin üzüne bax, sūdünü sağ;
İsa üçün Musayı kınama;
İş başka, söz başka;
İşimiz düşdü kaza, kaz da özünü koydu naza;
İşin düşdü kazıya, özün döndün tazıya;
İt de getdi, ip de getdi;
İt de öz kapısında ağadı;
İt dişiyen, igid işiyen tanınar;
İt ekmege, uşak mehebbete;
İt ekmekden kaçmaz;
İt iti yemez, it eti yimez;
İt itin ayağını basmaz;
İt ola, et ola, dayana;
İt yanına beg kibi, beg yanına it kibi;
İte atmağa daşı yoxdu;
İyesi itine sümük atar;
İynen de itende gözün itikçidi;

Ya dağın eteginde, ya begeteginde;
Yağ ye, yaxada gez;
Yağmadı yağış, bitmedi kemiş;
Yaxın konşuya yaman söz deme;

Yaxını koyub, uzakdan danışma; Yaxşı adamnan savaşıma, pis adama – yanaşıma;
Yaxşı at kamçı yemez;
Yaxşı gün cennetdi, yaman gün cehennem;
Yaxşı güne dözmeyen yaman güne heç dözmez;
Yaxşı ovçunun tüfengi pas tutmaz;
Yaşına baxma, başına bax;
Yaşına yaşına, çıxdı ocak başına;
Yaşına yox, başına bax;
Yatan iti oyatma;
Yatan öküze yem yoxdu;
Yay kasıbın hem atasıdı, hem de anası;
Yazana baxma, yazdığına bax;
Yeddisinde ne idise, yetmişinde de odu;
Yemegin dadı duzdadı, dünyanın dadı gözde;
Yiye gözü hekim gözü;
Yügensiz ata minme.

2.6. “E” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Eyin geydiyın isteme, boğaz yedyıın iste;
Ekmesen, biçmezsən;
Emanete minen tez ener;
Emek itmez;
Enseden atan topuğa deger;
Et emanetdi, sümük daimi;
Et ye, at min, et kuc;
Ete baxma, dona baxma, içindeki cana bax;
Eti senin, sümüyü benim;
Etine kıysa da, sümügüne kıymaz;
Ezizim ezizdi, canım onnan ezizdi.

2.7. “M” ve “Ö” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Mayıs ayı - vayıs ayı;
Meymun baxdı güzğüye, adını koydu özğüye;
Mehebbet sönmez oddu;

Mehebbetin yaşı yoxdu;
Men dedim daza, daz özünü koydu naza;
Men yatım, yaman keçsin, yaman yatsın, men keçim;
Menden sana öyüt, deni özün üyüt;
Meksedsiz iş tutma;
Müxennetnen ehsan yemege de getme;

Ögey ana, ocağa yana;
Öküzün cütdü, işin bitdi, öküzün taydı, işin zaydı;
Öyüd batmayana söyüd batmaz;
Öz anasını seven, özge anasını söymez;
Öz sözünü özgenin ağzından danışma;
Özgenin sözünü özgenin evinde danışma;
Özgenin yaxşısından öz pisimiz yaxşıdı;
Özüne baxma, sözünə bax;
Özüne istemeyeni, özgeye istemel!

2.8. “E”, “N” ve “O” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Eşşegin yox ise, güyegün de mi yok?
Eşidib bay olmadı;
Eşşegin doğduğu kabağınca;
Eşşek nedi, döşek nedi?
Eşşek üçün yasın oxunmaz;
Eşşegin adı eşşekdi, axmak ise eşşekden pısdı;
Eşşeyin hesabı başka, eşşekçininki başka;
Evin kiçiyi olunca, kapının iti ol;

Nadanın düşmeni özüdü;
Namus insanın kan bahasıdı;
Naümid şeytandı;
Ne it yiyesidi, ne gön yiyesi;
Nefes hakdandı;
Nefes nefesdi, bednefesin adı bednamdı;
Nene evin kötüyüdü;

Nene nevenin oyuncağıdı; Oba bizde, biz obada;

Ocakdan getse de bucakdan getmez;

Od imandandır;

Od yanmasa tüstüsü çıkmaz;

Odunu beş koy, gözünü deş koy;

Oxuyan yaşa baxmaz;

Okı at, dexi çıkışına bak;

Ota katsan, at yemez, ete katsan, it.

2.9. “G”,”H” ve “T” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Geje otağa, gündüz yatağa;

Get özüne dost kazan, düşmen ocak başındadı;

Getdim savab edem, günaha batdım;

Göy muncuk kimdedi, benim gözüm ondadı;

Göz baxmak üçündü, cibe koymak üçün yok;

Günahsız adam yoxdu;

Günde kazan, günde ye; Hakk iş batmaz;

Hakk iş günden aydıdı;

Hakk küvvet, küvvet hakkdı;

Havadaki kuşu satma;

Heç kim adama müfte iş tutmaz;

Heya imandandı;

Hoha hiş, yenge düş;

Tanıdığın şeytan tanımadığın adamdan yaxşıdı;

Tepe dağı begenmez;

Tısbağa kınından çıxdı, kınını begenmedi;

Tox it ac begden yaxşıdı;

Tosbağa kınından çıxdı, daha kınını begenmedi;

Toya getmesen eyib etmez, yasa getmek vacibdi;

Tükü yönüne sığa.

2.10. “C” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Can bostanda bitmez;
Can de, can eşit;
Cavan işe, koca aşā;
Cennet de bu dünyadı, cehennem de;
Cibin boşsa, sözün keçmez;
Cüme şenbeden uzundu.

2.11. “P” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Papağımız güne yandı;
Papakçının kaçağı papakçı dükanıdı;
Payızın suyu kasıbın boğazına tengdi;
Peyinine bax bostan ek;
Pişik çox kaçmaz.

2.12. “U” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Udsuz ev, kutsuz ev;
Umudunu kesen şeytandı;
Unutkannık faciedi;
Uyxu yasdık istemez.

2.13. “X”, “Ş”, “Ü” ve “V” herfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Xata benden, eta senden;
Xeste yatmaq xesteye baxmaqdan yaxşıdı;
Xış kötüye dayanıb;Şaddığa gejik, ehtiyaca yox;

Şahidin kazancı söyüşdü;
Şamın heyatı onun yanmağındadı;Üz döndü, göz döndü;

Üzü bezek, içi tezək;
Üzük ismetdi, nişan kismet; Vaxt kenimetdi;

Vay o gündən ki, adamın öz iti özünü kapa;
Vede vediye baxmaz, vede heç şeye baxmaz.

2.14. “Ç” və “Z” herfi ile başlayan “dildönmez” atalar sözleri

Çaxmağını çax, papağını tapım;

Çaxmak benden, kov senden;

Zaman zamana uymaz; Ziyana ağudan acıdı.

3. Türk “dildönmez” Atasözleri

Şimdi de Türkçe “dildönmez” atasözlerine dikkat edelim. Burada da en dikkat çeken “K” harfiyle başlayan “dildönmez” atasözleridir.

3.1. “K” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Kaçmaktan kovmaya meydan yok;

Kanatsız kuş uçmaz;

Kanı sıcak;

Kanıyı kuruttu;

Karı düzeni;

Kasım gibi yüzü ekşi;

Kavak ağacı gibi büyümüş gitmiş;

Kavga kaşağısı;

Kavgasız evin kaynanası;

Kaynatamın çenesi gibi;

Kaz gibi ağzını açacağına gözünü aç;

Kazanmayınca kazan kaynamaz;

Keçinin can kaygısı, kasabın yağ kaygısı;

Kedi gibi yakında dama çıkacak;

Kedi gözü gibi;

Kedi ne, budu ne?

Kedi, tavşan tutmaz;

Kedinin ayağı kaç?

Kefen sevici;

Kendinden paha biç;

Keskin kahyası yok ya;

Keskin bıçak sahibini kesmez;

Kestane kabuğundan çıkmış, kabuğunu beğenmemiş;

Keyfi çatmış, masfayı atmış;
Keyfine danış;
Kimi yağından yiyemez kimi yavanından;
Kimine hay hay kimine vay vay;
Kiminin devesi, kiminin duası;
Kırk serçeden bir börek;
Kiyamet cücesi;
Kız beşikte, cihaz sandıkta;
Köpeğe hoş, kediye pişt demez;
Köpeği an, çomağı yanı başında;
Köpeğin ağzına kemik atmış;
Köpek köpeği yemez;
Kötüden iyi doğmaz;
Küpe bindi.

3.2. “A” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Abacı, keçeci, ya sen neci?
Abayı yaktı Fatmacığın bezine;
Acuze gibi çenesi düşmüş;
Aç ayı oynamaz;
Ağzının suyu aktı;
Akçenin gittiğine bakma, işin bittiğine bak;
Akşam ise yat, sabah ise git;
Aşk ateşi yanmayınca, yakmaz imiş;
Ana kuzusu, ana baba günü;
Ateş pahası;
At yedi günde it yediği günde;
Ata bakma, tavına bak, içindeki cana bak;
Attan indi, eşeğe bindi;
Ateşi ateşine;
Ayağı düze bastı;
Ayağı üzengide;
Ayağına ip taktı;
Ayakkabına tuz koydum;

Ateşi yanmadan dumanı çıkmaz;
Az kaz, öz kaz, kapıyı büyükçe kaz;
Azıcık aşım, kavgasız başım;
Aydın havası.

3.3. “B” harfi ile başlayan “dildönmez” atalar sözleri

Baba ocağı;
Baş, bostanda bitmez ya;
Başını kaşımaya vakti yok;
Bahtına küssün;
Başı bacadan aşmadı ya!
Başı gözü sadakası;
Başını meydana koydu;
Başkasının sözünden ziyade kendi gözüne inan;
Be diyecek dudağı yok;
Beğim dedikçe azıttı;
Beğim sen de pek paşamışsın;
Bıçak kınını kesmez;
Beşte beş, onbeş de beş;
Bıçak kemiğe dayandı;
Bizim boz eşek de bu havadan gittiydi;
Boş keseden, beş de daha;
Boyu boyuma, huyu huyuma uymadı;
Bu sevdadan vaz geç;
Buz gibi soğudu.

3.4. “D” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Dağ üstü bağ;
Danışan dağı aşmış;
Danışık döğüşü;
Dem bu dem;
Dev aynasına bakmış;
Devesi Hacı;
Divan atı;

Dost, düşman içinde;
Dostuna dost, düşmanıma düşmanım;
Dünya bu ya kim kazana kim yiye;
Dünya kazan biz kepçe;
Dünyanın ucuna yetiştik;
Dünyayı başına zindan etti;
Düşüş attı;
Düz taban.

3.5. “S” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Saçı bitmedik yetim;
Sağ baş yastık istemez;
Sağdıç emeği;
Sandığımız kutu kapağı çıktı;
Sanki kıyamet kopmuş;
Sen ağa, ben ağa, bu ineği kim sağa?
Seninki sende, benimki bende;
Sepette pamuk yok;
Sıcağı geçti;
Sıcağı sıcağına;
Söz ayağa düştü;
Sudan cevap;
Suyu yumuşak.

3.6. “E” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane;
Emeği, sağdıç emeğine döndü;
Er isen meydana çık;
Eski ağza, yeni taam;
Eski hamam eski tas;
Eski kütük;
Esvap kabası;
Eti senin, kemiği benim;
Ev yap, ev yıkma;

Eyyüp oyuncacı mı bu?
Ez de suyunu iç;
Ezilip süzülmesine değmez.

3.7. “İ” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

İçtik üzüm suyunu, döktük yüzün suyunu;
İmam suyu;
İmama uygun cemaat;
İp takmadı;
İpe un serdi;
İpi, sapı yok.
İpten kuşak kuşandı;
İstemem, yan cebime koy;
İş işten geçti;
İşin sonuna bak;
İyi gün dostu.

3.8. “H” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Hacı yatmaz;
Haddeden geçmiş;
Han evi, babam evi;
Hanım iğnesi;
Hapı yuttu;
Hastaya naz etmek hekime yakışmaz;
Hava hoş;
Havası uygun;
Hiç senesi gibi uzadı;
Hitabından, atasından.

3.9. “Ç” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Çam ağacı gibi up uzun;
Çekişmeyince pekişmez;
Çenesi düşük;
Çift çubuk sahibi;

Çingene ustası;
Çoban itikadı;
Çobana yağ kaygısı, keçiyə can kaygısı;
Çöp çatan çatmış.

3.10. “C” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Can çıkmayınca huy çıkmaz;
Canı kemeğine bitişik;
Canına ot tıkadı;
Cehennem azabı;
Cehennem kütüğü;
Cennet kuşu;
Cennet, canıma mihnet.

3.11. “G” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Geç, geçenden;
Gittiği antep yediği pekmez;
Gün bugün, saat bu saat;
Göz boyadı;
Gözünü budaktan sakınmaz;
Gün doğdu.

3.12. “N” və “O” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Naçizden kendini sakın;
Nakişi beyaza çıktı;
Nanı hab etti;
Nasuh nasuh tevbesi;

Ocağı söndü;
Ok, yaydan çıktı;
Okuma canıma değdi;
Okunu attı, yayını astı.

3.13. “F” ve “Ö” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Faka bastı;

Faka koyacak tane yok;

Fesat kumkuması;

Öfke tavana çıktı;

Önüne bakma sonuna bak;

Ötesi çıkmaz sokak.

3.14. “M” ve “P” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri

Meydan okudu;

Meyve ağacından uzak düşmez;

Pabucu büyüğe okut kendini;

Pişmiş aşa soğuk su kattı;

“Ş” harfi ile başlayan “dildönmez” atasözleri (bir):

Şeytan kendi evini yıkmaz.

Döldönmez atasözlerinde “evvel-axir” veya “harf üste” ile ilgili yeterince örnek vardır. Yani bu atasözleri dildönmez olduğu gibi, aynı zamanda aynı harfle başlar ve aynı harfle biter. Azerbaycan folklorunda rastladığımız böyle “evvel-axir” atasözlerinden örnekler:

Adımı güvec koy, ocak üste koyma;

Ağacın yemişini ye, kabığını soyma;

Ağzım ne yeyib ki, üzüm ne utana;

Axşamın işini sabaha koyma;

Aşığın sazı boynunda, sözü boğazında;

Aşna-aşna, çıxdı ocak başına;

Buz üste çıkmış danaya dönüb;

Eyin geydiyin istermır, boğaz yediyin iste;

İt de getdi, ip de getdi;

İt de öz kapısında ağadı;

İt yanına bey kimi, bey yanına it kimi;

İynen de itende gözün itikçidi;
Kimeemek, kime yemek;
Konağım konağ, konşum da konak;
Men yatım, yaman keşsin, yaman yatsın, men keçim;
Üz döndü, göz döndü;
Zaman zamana uymaz.

Şimdi hep dildönmez, aynı zamanda “evvel-axır” Türk atasözlerine dikket edelim:

Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane;
İş işten geçti; İpe un serdi;
Kaçmaktan kovmaya meydan yok;
Kanı sıcak;
Kedi gibi yakında dama çıkacak;
Keskin bıçak sahibini kesmez;
Naçizden kendini sakın.

Sonuç

Azerbaycan ve Türk deyim ve atasözlerinin sanatı o kadar yüksektir ki, üslup kontrolünün dışında hiçbir şey kalmamış gibidir. Bu anlamda dildönmez atasözlerinin poetikasıdan bahsederken asonans ve aliterasyonun yarattığı ahenge de değinmek gerekir. Genel olarak, ünsüzlerin aliterasyonu ve ünlülerin asonansı, hep metin içinde hep de kelimelerin başında veya sonunda birçok benzetmede bulunur. Bu anlamda aliterasyonun sözel olmayan paremlerde iki şekilde kendini gösterdiğini görüyoruz: 1) iç aliterasyon ve 2) dış aliterasyon.

Böylece çeşitlilik açısından Azerbaycan ve Türk atasözlerinin işlevsel-anlamsal özünün zenginliğine tanık oluyoruz. Bu, babalarımızın zekasını, dilimizin büyüklüğünü, hafıza felsefemizin keskinliğini ve zekasını gösteriyor. Hayat tecrübemizi kelimelerle ifade eden bu “dildönmez” kalıplar, folklorumuz için yeni bir olgu, yeni bir model, yeni bir yaklaşım olduğu aşıkardır. Etnopsikolojik varlığımızın milli-üslup potansiyeline yönelik böyle formüllere hiçbir milletin folklorunda rastlamak mümkün değildir. Elbette bu fenomenolojik biliş tarafından belirlenen dünya yasalarını hayal etmek ve anlamak açısından oldukça ilginçtir. Bu, sorunun sistematik bir şekilde incelenmesi ve genç nesillere aşılması gerektiğini göstermektedir. Çünkü yapılan işin genellenmesi, yeni araştırmaların mevcut temel üzerinde yürütülmesi, var olanların bir bütün olarak sistemleştirilmesi, zamanın ve gerçeğin bir gereğidir.

Kaynakça

Âşık Alesker. (2004). *Eserleri*. Bakı: Doğu-Batı.

Elçin, Kuliye V. (1993). *Özümüz ve sözümüz*. Bakı: Azərneşr.

Kasımlı, M, Allahmanlı, M, (2018). *Aşık şeirinin poetik biçimleri və çeşitleri*. Bakı: Elm ve tehsil.

Memmedov, X, (2022). *Azərbaycan ve türkce dudak degmez atasözlerinin işlevsel-anlamsal yapısı*, BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 1.

Memmedov, X, (2022). *Yüze yüz*. Bakı: Müellim.

Yagubgizi, M, (2013). *Atalar sözləri*. Bakı: Nurlan.

Yusif Çotuksöken, (2004). *Türkce atasözleri ve deyimler*. Gümüşsuyu/İstanbul, Toroslu kitaplığı.